

Eeuwenlang werden Nederlandse schepen stelselmatig bedreigd door Britse piraten, die tijdens kapingen alles buitmaakten wat aan boord was – tot de brieven aan toe. Sinds kort zijn die brieven weer in Nederland, zij het in digitale vorm. Daarmee kan eindelijk achterhaald worden hoe de gewone man uit die tijd schreef.

Gijsbert Rutten en Marijke van der Wal

ONDERZOEKERS PROJECT 'BRIEVEN ALS BUIT', UNIVERSITEIT LEIDEN

“Waarde en seerbeminde lieve man”

Buitgemaakte brieven tonen het gewone Nederlands van eeuwen her

Het is een verhaal dat tot de verbeelding spreekt: in 2005 werden in Londense archieven maar liefst bijna 38.000 Nederlandse brieven herontdekt, die daar al eeuwenlang hadden gelegen. De brieven zijn in Engeland beland in oorlogstijd, in de zeventiende, achttiende en vroege negentiende eeuw, toen het legaal was om schepen van de vijand te kapen, met inhoud en al – dus ook met alle brieven die op dat moment aan boord waren. Daaronder bevonden zich veel zakelijke brieven, maar ook zo’n 15.000 privé-brieven van Nederlandse matrozen, schippers, timmerlui en kooplieden, die ze schreven aan hun familieleden in Nederland. Die brieven lagen aan boord te wachten tot ze bezorgd konden worden. Retourpost uit Nederland was eveneens vaak aan boord van een schip, zodat ook de achtergebleven vaders, moeders, echtgenoten, broers en zussen een ‘stem’ kregen.

■ BEWAARZUCHT

Dankzij Engelse bewaarzucht kunnen historisch taalkundigen nu eindelijk op grote schaal onderzoek doen naar het taalgebruik van de Nederlandse gewone man uit die tijd, en dat is vrij bijzonder.

Want wat wij tot nu toe wisten over het zeventiende-, achttiende- en vroege negentiende-eeuwse Nederlands was vooral gebaseerd op het taalgebruik van hogere klassen en literaire auteurs, zoals Vondel, Hooft en Wolff & Deken. Maar de maatschappelijke en literaire elite maakte niet meer dan een paar procent van de bevolking uit. Hoe de meerderheid van de mensen destijds schreef, wisten we tot voor kort niet.

Om de bijzondere verzameling brieven te onderzoeken begon in 2008 het project ‘Brieven als buit’ aan de Leidse universiteit met subsidie van NWO. Het onderzoek past naadloos in de internationale stroming die wel ‘language history from below’ wordt genoemd, waarbij de aanduiding *from below* natuurlijk aangeeft dat de interesse vooral uitgaat naar het taalgebruik van sociaal-economisch lagere klassen en de midden-groepen.

■ ANDT EN OOEPE

Kunnen we met de ‘sailing letters’, zoals ze in de internationale onderzoekswereld heten, het beeld van de taalgiedenis verder invullen en krijgen we meer zicht op de gewone omgangstaal uit die tijd? Laten we kijken naar

de brieven uit de zeventiende en de achttiende eeuw. Dat was een tijd waarin de taal sterk in beweging was: regionale verschillen namen in de geschreven taal af, en er kwam een algemeen geschreven Nederlands tot ontwikkeling. Althans, dat is een van die conclusies die je kunt trekken als je de teksten bestudeert van literaire auteurs en van auteurs uit de hogere kringen.

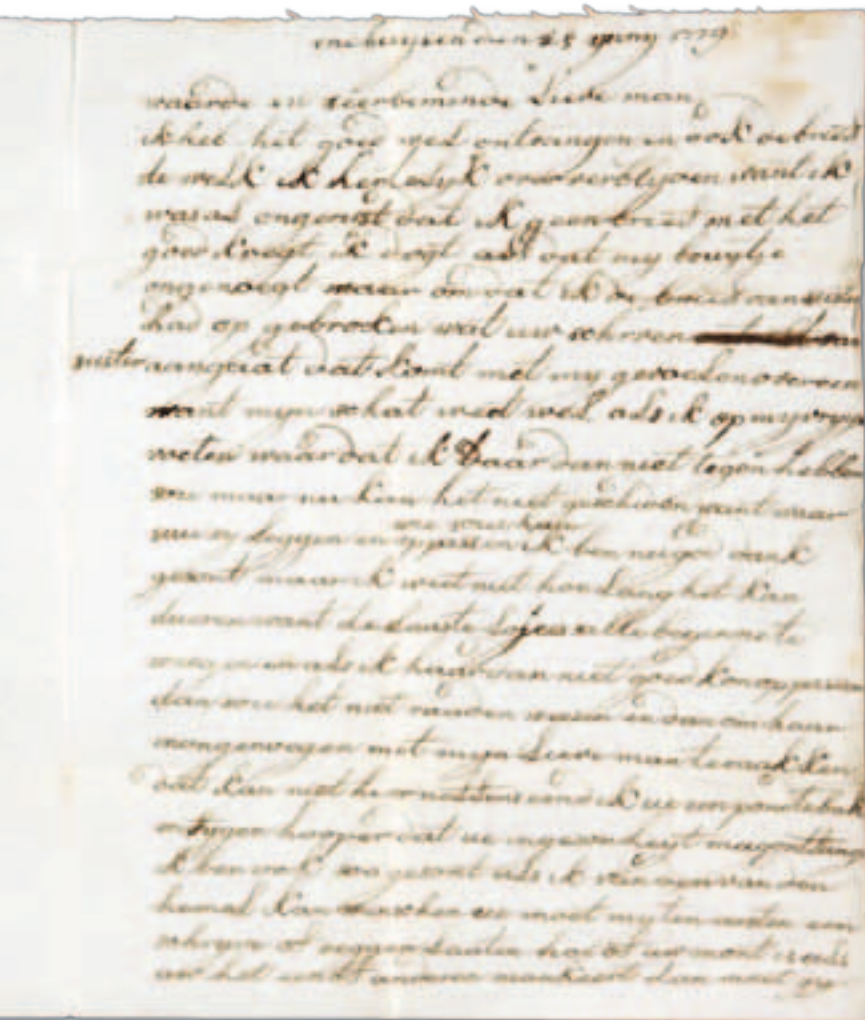
Maar het taalgebruik in de sailing letters laat een ander beeld zien. Brieven uit die periode vertonen juist verrassend veel variatie. Zo kun je aan veel van de brieven zien uit welke kustprovincie de schrijver ervan afkomstig was: Noord-Holland, Zuid-Holland of Zeeland.

Neem nu zinnen als:

- ons kint is wat aen de beter andt;
- ick oope dat het daer meede aest sal betere.

In die zinnen worden *handt*, *hoope* en *haest* zonder *h* geschreven, een aanwijzing dat die brieven door Zeeuwen geschreven zijn.

Dus terwijl de Zeeuwse elite, waartoe bijvoorbeeld Jacob Cats behoorde, in de zeventiende en achttiende eeuw

Gedeelte van een brief uit 1779 van Meymerigje Buyk aan haar man (zie ook bladzijde 60).

consequent de *h*'tjes schreef in woorden als *handt*, *hoope* en *haest*, deed de gewone man dat lang niet altijd.

■ ALLES TEGELIJK

Is die situatie in de sailing letters nu helemaal vergelijkbaar met het Middelnederlands, waarin totaal nog geen sprake was van een Standaardnederlands? Nee, dat nu ook weer niet. Je ziet wel een lichte hang naar die moderne, algemene schrijftaal. Zo zijn er ook brieven uit Zeeland bekend waarin de *h* niet of niet altijd wordt weggelaten. En Zeeuwen beginnen zich er zichtbaar van bewust te worden dat je kennelijk soms een *h* schrijft in woorden waarin je die niet altijd hoort, waardoor het kan gebeuren dat ze hypercorrecte woorden in hun brieven zetten, zoals:

- weet oock dat pieter over hacht dagen getrouwt is;
- met de een of de handere.

De brieven weerspiegelen dus aan de ene kant veel meer de gesproken taal dan andere teksten uit deze periode, maar ze laten ook zien dat briefschrijvers zich wel degelijk bewust waren van de algemene schrijftaal.

Erg opvallend daarbij is bovendien dat er vrijwel geen brief te vinden is waarin een bepaald dialectkenmerk consequent wordt toegepast. Het is niet zo dat de een 'nog' in het dialect schrijft, en de ander 'al' in de standaardtaal. Nee, iedereen doet zo ongeveer alles tegelijk en door elkaar heen.

■ STERK VOORBEELD

Een sterk voorbeeld van iemand die in haar brieven een enorme variatie laat zien, is Meymerigje Buyk, een Enkhuizer stuurmansvrouw uit de tweede helft van de achttiende eeuw (zie hierboven en de bladzijde hierna voor een langer fragment uit een van haar brieven).

Voor haar werkwoorden zijn interessant. Zo gebruikt ze typische Noord-Hollandse dialectvormen als *ik doen*, *ik sien* en *ik gaan*, maar ook werkwoorden als *ik leve*, *ik make*, *ik twijffele* (meestal in min of meer vaste verbindingen, met de historische uitgang op een doffe *e*). Bovendien voegt ze af en toe een *t* toe: *ik hebt*, *ik krijgt*, *ik leeft*. Die *t*-uitgang kennen we nu als typisch Rotterdams, maar hij was toen veel verder verbreid in Holland – iets waarvan Meymerigje Buyks brieven een mooie getuige zijn.

Maar tegelijkertijd treffen we ook de werkwoordvervoegingen aan die we nu herkennen als Standaardnederlands: *ik leef*, *ik maak*, *ik twijffel*.

Het doet een beetje denken aan de huidige situatie in Vlaanderen, waar een 'tussentaal' gesproken wordt, een taal die tussen dialect en Algemeen Nederlands in zit. Ook het Nederlands in die brieven zou je een tussentaal kunnen noemen. Het is ontstaan toen mensen die gewend waren om een lokaal dialect te gebruiken, moesten overschakelen op een variëteit waarvoor conventies bestaan die de lokale dialecten overstijgen.

■ VAN HARTE LEED

Wat voor soort tussentaal iemand precies gebruikt in zijn brieven, is niet alleen afhankelijk van zijn dialect. Ook andere zaken kunnen een rol spelen. Dat laat het zogeheten 'formulaire taalgebruik' zien, oftewel de vaste formules die je zoal in een brief kunt gebruiken. Het repertoire aan formules was destijds veel uitgebreider dan nu, en de formules waren vaak veel langer. De eenvoudige mededeling dat je gezond bent en dat je hoopt dat de ander dat ook is, kon bijvoorbeeld als volgt verwoord worden (omgespeld naar modern Nederlands):

Ik, Kathelijne Haexwant, uw huisvrouw, laat u weten dat ik met al onze kinderen nog kloek ben. God lof van zijn genade. Verhopende dat het met u ook zo is. Ware het anders, het zou mij van harte leed zijn om te horen. Dat weet God almachtig, die een kenner van alle harten is.

Alle goede wensen voor de geadresseerde klinken op zichzelf heel oprecht en we hoeven niet te twijfelen aan de intenties van de briefschrijver. Maar toch: elke zin in het voorbeeld komt in de gehele verzameling tientallen malen voor en dat ook in verschillende brieven. Alleen de eigenaam wisselt steeds.

Interessant is dat het gebruik van formules sociale variatie laat zien. We treffen in het algemeen meer formules aan in brieven uit relatief lagere klassen en in die van vrouwen, groepen die een relatief beperkte schrijfervaring hadden. Waarschijnlijk waren vaste formules, die je uit je hoofd kunt leren en zonder veel nadenken steeds weer kunt gebruiken, vooral een uitkomst voor mensen die in hun dagelijks leven weinig met het geschreven woord te maken hadden. Als je vrijwel nooit met de pen in de weer bent, en je moet ineens een brief schrijven omdat een familielid het in zijn hoofd heeft gehaald richting Suriname ►

te vertrekken, is het handig om terug te kunnen vallen op vaste uitdrukkingen.

De vele formules die we tegenkomen in de brieven, laten duidelijk zien dat we zeker niet simpelweg met opgeschreven gesproken taal te maken hebben. De formules zijn juist door en door schriftelijk.

Aan de andere kant treffen we veel meer dialectkenmerken aan dan bij Hooft, Vondel en Wolff & Deken. De brieven met al hun tussentaal leveren een fascinerend en tot nu toe onbekend beeld op van het taalgebruik van gewone mensen uit de zeventiende en achttiende eeuw. ■

Eind vorig jaar verscheen bij Walburg Pers *De voortvarende zeemannsvrouw. Openhartige brieven aan geliefden op zee* (met dvd), onder redactie van Marijke van der Wal, met achttiende-eeuwse brieven van echtgenotes aan hun man.

Voor meer informatie over het project zie www.brievenalsbuit.nl.

Meymerigje schrijft haar Coenraad

Hieronder een fragment van een brief van Meymerigje Buyk aan haar echtgenoot Coenraad Buyk, stuurman op het VOC-schip Hoogkarspel. Het echtpaar woont in Enkhuizen. Wanneer ze onderstaande brief schrijft, op 25 juni 1779, ligt de Hoogkarspel nog op de rede van Enkhuizen, klaar voor de afvaart.

In deze brief legt Meymerigje haar man uit dat ze het geen goed idee zou vinden wanneer zijn zieke zus Cornelia bij hen komt wonen. Er is geen plaats ("waar sau sy leggen", oftewel 'slapen') en er is niemand om haar te verzor-

gen ("wie sou haar oppassen"). Bovendien is Meymerigje zwanger: nu kan ze alles nog, maar wie weet hoelang nog? De laatste loodjes zullen vast zwaar wegen en dan is er al helemaal niemand om voor Cornelia te zorgen. Maar ze wil daarover niet "in ongenoegen" raken met haar echtgenoot. In de laatste zin van het fragment gaat Meymerigje dan over tot een heel ander onderwerp: ze stuurt tabak mee met de brief.

Het fragment is getranscribeerd naar de foto op de vorige bladzijde. We hebben voor

de leesbaarheid hoofdletters en interpunctie toegevoegd. Daarmee hebben we echter wel een structuur aangebracht die in de brief ontbreekt: juist het zonder hoofdletters en interpunctie aaneenschakelen van mededelingen is kenmerkend voor veel brieven.

De brief maakt deel uit van een reeks brieven van Meymerigje Buyk, die alle uitgegeven zijn en uitgebreid toegelicht worden in het recent verschenen boek *De voortvarende zeemannsvrouw*.

1 Waarde, (zeer) beminde en lieve komen vaak voor in de aanhef van de scheepsbrieven.

2 Dat staat voor: de spullen die het echtpaar elkaar steeds toestuurt, samen met de brieven.

3 Een opvallend formeel betrekkelijk voornaamwoord, dat verder weinig voorkomt in de brieven.

4 Betekenis: 'kreeg'. Aan het einde van het woord staat een zogenaamde 'paragogische t'. Deze komt meestal voor in de tegenwoordige tijd en vooral in Zuid-Holland (*ik hebt*), maar hier bij de verleden tijd in een brief uit Noord-Holland.

5 Een typisch westelijke dialectvorm voor *dacht*.

6 Voor het onderschikkende voegwoord *dat* treffen we in de scheepsbrieven heel vaak *als dat* aan. Ook in hedendaags Nederlands: 'Ik denk alsdat het gaat regenen.'

7 Betekenis: 'mijn liefje' (vergelijk *schattebout*). Meymerigje gebruikt vrijwel consequent *my* als bezittelijk voornaamwoord en *myn* als persoonlijk voornaamwoord. Beide vormen zijn normaal in Hollandse dialecten. Waarschijnlijk gaat achter de spelling *my* de uitspraak 'me' (dus met een doffe e) schuil. Zie ook verderop *my gevoelen*.

Enchuysen 25 juny 1779

Waarde en seerbemende lieve man

Ik heb het goed wel ontvangen en ook de brief de welk ik hertelyk over verblyden, want ik was al ongerust dat ik geen brief met het goed kregt. Ik dogt als dat my bouytje ongenoegt waar, om dat ik de brief van suster had op gebroken. Wat uw schrven van suster aangaat, dat komt met my gevoelen overeen, want, myn schat, weet wel: als ik op myn vryye voeten waar, dat ik daar dan niet tegen hebben sou, maar nu kan het niet geschiden, want waar sau sy leggen en wie sou haar oppassen? Ik ben nu, god dank, gesont, maar ik weet niet hoe lang het kan dueren, want de laaste lojees salle beginne te weegen, en als ik haar dan niet goed kon oppassen, dan sou het niet raaden weesen, en dan om haar in ongenoegen met myn lieve man te raakken, dat kan niet. Hier neffens send ik ue een pond tebak.

8 De aanvoegende wijs *waar* (betekenis: 'zou zijn') is in de tijd van Meymerigje nog redelijk gangbaar. Vier regels verder staat het nogmaals.

9 Er zijn allerlei vaste wendingen om op een nieuw onderwerp over te gaan. Een daarvan is *wat ... aangaat*. Dat "schrven" is waarschijnlijk een schrijffoutje.

10 Een typisch spreektaalige hervatting met *dat* bij een *als-dan*-zin: *als ik ... dat ik dan ...*

11 Een typisch westelijke samenval van de betekenis van *liggen* en de vorm van *leggen*.

12 Betekenis: 'verzorgen'.

13 Bedoeld is: 'loodjes'. De *d* wordt uitgesproken (en dus geschreven) als *j*, zoals nu ook wel in *rooie*, *goeie* en *kwaai*.

14 Betekenis: 'zullen'. Ook weer een typische dialectvorm.

15 Het ontbreken van de *n* aan het eind van dit woord illustreert dat die letter, net als nu, meestal niet werd uitgesproken. Het omgekeerde staat eerder in de brief: "verblyden", waar een *n* staat die eigenlijk niet hoort bij een werkwoord in de eerste persoon enkelvoud.

16 De spelling *te-* geeft de verzwakking van de eerste klinker aan, die heel normaal is in gesproken taal.